

(VAN) WIE IS ZWARTE PIET?

Jop Euwijk en Frank Rensen, *De identiteitscrisis van Zwarte Piet*. Amsterdam/Antwerpen, Uitgeverij Atlas Contact, 2017, 171 p., € 22.99, ISBN 9789045034973

Op 12 november 2011 werden Quincy Gario en Jerry Affriyie hardhandig gearresteerd in Dordrecht, van waaruit de landelijke Sinterklaasocht dat jaar werd uitgezonden op de nationale televisie. De twee kunstenaars droegen er T-shirts met het opschrift ‘Zwarte Piet is Racisme’. Hun arrestatie, maar vooral de vele beelden ervan die zich in de weken en maanden nadien via sociale media-kanalen verspreidden, versnelden het al veel oudere zwartepietendebat. Inmiddels beroert het debat ook onderzoekers binnen en buiten de academische wereld. In hun zoektocht naar een houvast in de sterk gepolariseerde welles-nietes-discussies die volgden op de kordate ‘Zwarte Piet Is Racisme’-claim, bogen historici, sociologen, antropologen maar ook verschillende hobbyisten zich over vragen naar de ‘oorsprong’ van Zwarte Piet.¹ Het activisme tegen Zwarte Piet is de laatste jaren feller geworden. Waar slogans in de jaren tachtig nog de aandacht vestigden op de emotionele gevoelswereld van zwarte mensen (‘Zwarte Piet = Zwarte Verdriet’), klinken ze vandaag meer als waarheidsclaims (‘Zwarte Piet is Racisme’). Ook het academisch debat rond Zwarte Piet is in een stroomversnelling terecht gekomen. Sommige onderzoekers hebben daarbij hun aandacht verschoven van de geschiedenis van de figuur zelf naar de geschiedenis en de dynamieken binnen het huidige debat.² In het recent verschenen *De identiteitscrisis van Zwarte Piet* (2017) trachten Jop Euwijk en Frank Rensen die twee prille onderzoekstradities te combineren door een overzicht te schetsen van zowel de geschiedenis van Zwarte Piet als van het debat dat zich errond heeft ontspannen in Nederland gedurende de voorbije decennia.

Ontdekkingstocht naar de oorsprong: wie is Zwarte Piet?

Euwijk en Rensen zijn beiden afgestudeerd als maatschappijhistorici aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Vandaag zijn ze vooral bezig met het door hen opgerichte Het Citaat (°2013), een “Bureau voor Historisch Onderzoek” dat

zichzelf tot doel stelt om Nederlands cultureel erfgoed “naar de mensen toe te brengen” vanuit de bezorgdheid dat erfgoedinstellingen er te weinig in slagen “om een groot publiek [te] bereiken”.³ Precies diezelfde bezorgdheid motiveert ook het schrijven van ‘De identiteitscrisis van Zwarte Piet’. De auteurs geven aan hoe langzaam en hoe sporadisch de inzichten van de “diverse wetenschappers, verzamelaars en studenten” die zich de afgelopen decennia met Zwarte Piets ontstaansgeschiedenis hebben beziggehouden het grote publiek bereiken (17). De resulterende onwetendheid bij dat publiek over de ontstaansgeschiedenis van het Sinterklaasfeest bemoeilijkt volgens de auteurs het debat en ligt volgens hen aan de basis van het robuuste onbegrip waarop de anti-Zwarte Piet-claims steeds stuiten. Gedreven door een bezorgdheid over dat onbegrip en over de “platvloersheid” waarmee het debat wordt gevoerd, trachtten Euijck en Rensen helderheid te scheppen voor zichzelf en voor hun lezers, door op zoek te gaan naar “de wortels van de zwartepietendiscussie” (15).

Die gewichtige taak nemen de auteurs op zich in vier delen. Een eerste deel schetst in twee aparte hoofdstukken in vogelvlucht de ontstaansgeschiedenis van het Sinterklaasfeest en van Zwarte Piet, beginnend in het jaar 280 – het vermeende geboortejaar van Sint Nikolaas – en eindigend bij de standaardisering van het huidige stereotiepe uiterlijk van Zwarte Piet in de tweede helft van de 20e eeuw. Het doel van dit eerste deel lijkt vooral een historische zoektocht te zijn, in die ontstaansgeschiedenis, naar een feitelijk antwoord op de vraag of Zwarte Piet nu wel of niet met het Nederlandse slavernijverleden is verbonden, en of, bijgevolg, Zwarte Piet nu wel of niet ‘racistisch’ kan worden genoemd. Voor hun goede, gedocumenteerde analyses hebben de auteurs een beroep gedaan op een grote hoeveelheid aan divers bronnenmateriaal: kinderboeken, voorstellingen, musicals, televisie- en filmbeelden, foto’s en sinterklaasliedjes worden benut om de evolutie te schetsen van Zwarte Piets beeldvorming. Die bronnen zijn, zo geven de auteurs ook zelf aan, zo overweldigend in aantal, dat de afbakening van het gehanteerde bronnenbestand soms wat arbitrair en anekdotisch aanvoelt. Belangrijk is vooral de nadruk die de auteurs herhaaldelijk leggen op de dynamiek van continue verandering van het feest, het uiterlijk en de betekenissen van Sint en Piet doorheen de tijd. Die vaststelling wringt wat met hun inspanningen om op basis van historisch bronnenonderzoek sluitende antwoorden te zoeken op de vraag of Zwarte Piet een tot slaaf gemaakte zwarte man representeert of niet. Na hun uitvoerige bronnenbesprekingen komen de auteurs uiteindelijk dan ook niet veel verder dan de conclusie dat zwarte Piet “een gelaagde figuur” (155) is, en dat “het lastig is om algemene en alomvattende uitspraken te doen over het gedrag en uiterlijk van Zwarte Piet” (74). Dit is niet zo verwonderlijk aangezien de betekenis van een stuk erfgoed niet (alleen) besloten ligt in zijn ‘oorsprong’ in het verleden, maar (ook) in de veelvoudige functies die het vervult in het heden. De auteurs zijn op zoek naar Zwarte Piets ‘identiteit’, maar die valt, als een onderdeel van een

stuk veranderlijk erfgoed, niet eenduidig vast te pinnen in de bronnen.

Historische voorlopers van het zwartepietendebat

Om die reden is het goed dat de focus in het tweede deel verschuift naar de opkomst van de kritieken op Zwarte Piet. Eerder dan het huidige debat te analyseren, focussen Euijk en Rensen zich op de kritieken die de voorgeschiedenis vormen van de actie van Quincy Gario en Jerry Affriyie. Hun bespreking vangt aan in 1927, met de allereerste in archieven terug te vinden klachten tegen Zwarte Piet. Via een breed corpus aan krantenknipsels uit *De Volkskrant*, *De Groene Amsterdammer*, en lokale kranten en nieuwsbrieven traceren Euijk en Rensen zorgvuldig de prille mediadiscussies rond en het eerste publieke verzet tegen Zwarte Piet. In het gedetailleerde historisch overzicht valt vooral de continuïteit op in de aard van de argumenten die in de loop van de voorbije eeuw zijn aangedragen om Zwarte Piet te bekritisieren. Zo vormen pesterijen waarbij zwarte mensen voor ‘Zwarte Piet’ worden uitgescholden al sinds de jaren dertig de drijfveren voor kritiek (79-80), en wordt het argument dat Zwarte Piet een anachronistische stereotiepe representatie is van zwarte mannen al aangewend in de jaren vijftig (86). Dit toont niet alleen aan dat het soms geopperde argument dat Zwarte Piet vroeger onproblematisch was historisch onjuist is, het roept ook de vraag op waarom kritieken die al decennialang geuit worden nu pas luider klinken en er nu pas in slagen een verhit publiek debat in gang te zetten. De auteurs pogen zelf een antwoord op die vraag te formuleren. Ze verwijzen daarbij naar de veranderende samenstelling van de Nederlandse bevolking ten gevolge van immigratie vanuit Suriname en de Antillen, en naar de verontwaardigde reacties die volgden op de felle repressie – door de Nederlandse Ombudsman in 2013 overigens als “onrechtmatig” en “disproportioneel gewelddadig” aangeduid⁴ – waarmee Quincy en Jerry’s protest werd beantwoord.

Net zoals bij de historische genealogie in het eerste deel, echter, blijven de besprekingen over het algemeen vrij beschrijvend. De auteurs trachten de zwartepietendiscussie wel in te bedden in de bredere geschiedenis van de antikoloniale emancipatiestrijd, bijvoorbeeld wanneer ze de historische verwevenheid blootleggen tussen de onafhankelijkheidsstrijd in de Westelijke Indiën en de strijd tegen het “feest van de koloniale overheersing”, zoals Surinaams president Desi Bouterse het in 1980 verwoordde (99). Maar een dieper inzicht naar waarom Zwarte Piet belangrijk is in die emancipatiestrijd blijft grotendeels zoek. Dit is meteen de enige grote zwakte van dit boek. Hoewel de accurate aanbreng van vergeten casussen in de voorgeschiedenis van het debat op veel vlakken verhelderend is, is de beschrijvende wijze waarop dat gebeurt ook een valkuil. De analyses dreigen soms anekdotisch te worden en de

zwartepietendiscussie te reduceren tot een geïsoleerd geval. Dit komt wellicht door een gebrek aan een theoretisch kader dat raakt aan de dieperliggende thematieken binnen het debat. Er ontbreken vragen naar dynamieken van in- en exclusie in het proces waarlangs zogeheten multiculturele samenlevingen bepalen welke elementen uit het verleden het waard zijn om te behouden en door te geven aan volgende generaties. Monumenten, gebruiken en kinderfeesten krijgen hun waarde als ‘erfgoed’ of ‘traditie’ niet dankzij hun zijnsgechiedenissen in het verleden, maar wel omdat een groep mensen het als dusdanig bestempelt in het heden.⁵ Maar wie selecteert? En welke stemmen worden in dit selectieproces legitiem gevonden? Of, om het met de woorden van historicus Alex Van Stipriaan te zeggen, “wie is de ons” wanneer Nederlanders proclameren “dit is ons feest”?⁶ Net omdat zulke vragen in het zwartepietendebat zo cruciaal zijn, verhindert het gebrek aan een grondige problematisering ervan de verduidelijking van het verzet tegen Zwarte Piet.

Erfgoed als discursieve praktijk

In het derde deel worden de argumenten waarmee Zwarte Piet wordt verdedigd uitgediept. De auteurs suggereren dat de felle verdediging van Zwarte Piet niet uit zichzelf is gekomen, maar pas is ontstaan als een reactie op de stijgende kritiek. In een poging om de motivaties voor die verdediging te bevatten, maken de auteurs een typologie van de gehanteerde argumenten bij diegenen die Zwarte Piet liever niet van gedaante zien wijzigen. Passeren de revue: de maatschappelijke waardering die mensen vanuit hun directe omgeving krijgen wanneer ze zich voor het Sinterklaasfeest inzetten, de claim dat kinderen kleurenblind zijn (een argument dat de auteurs zorgvuldig weerleggen), en de claim dat de hetze rond Zwarte Piet de strijd tegen “het échte racisme” (132) in de weg staat. De auteurs merken echter niet op dat Zwarte Piet-verdedigers op deze manier voor anderen proberen bepalen hoe een goede antiracismestrijd eruit ziet of eruit moet zien, en daarbij hun eigen mening meer legitimiteit toeschrijven dan die van anderen. Aan het einde van die typologie merken Euwijk en Rensen terecht op dat “het verdedigen van Zwarte Piet niet hoeft te zijn ingegeven door diepgravende analyses” (151). Veel ‘verdediging’, zo beschrijven ze, lijkt voort te komen uit een “angst voor het onbekende” (123-124) en uit de reflex om in een steeds meer geglobaliseerde wereld te behouden wat vertrouwd is. Redenen daarvoor zijn volgens Euwijk en Rensen de bewuste en onbewuste wijzen waarop Zwarte Piet aan idealen van ‘Nederlandschap’ is verbonden (134). Hier komen de auteurs meer in de buurt van het ruimere vraagstuk rond de relatie tussen erfgoed en in-/exclusie. Net zoals individuen de contingente gebeurtenissen aan elkaar rijgen tot een duidelijk en coherent verhaal, bouwen ook groepen mensen – zichzelf beschouwend als een ‘natie’ – voor zichzelf doorheen de tijd een collectief verhaal.

Erfgoed doet daarbij dienst als een cruciale bouwsteen.⁷ Wie door zo'n bril naar het zwartepietendebat kijkt, ziet dat de contestatie van Zwarte Piet niet alleen Zwarte Piet zelf aanvecht, maar ook het discours en de dynamieken die van Zwarte Piet in Nederland een stuk te beschermen erfgoed maken dat moet worden doorgegeven aan de volgende generaties.⁸ Wanneer Euwijk en Rensen na hun eerste deel concluderen dat Zwarte Piet een “gelaagde figuur” (155) is, komen ze impliciet ook tot de conclusie dat het probleem niet per se in die figuur zélf vervat lijkt te zitten, maar in de betekenissen die hij krijgt opgespeld en in de sociale functies die hij vervult. Als erfgoed gecontesteerd wordt, ligt het antwoord op de vraag waarom dat het geval is niet zozeer in de aard of in de geschiedenis van dat erfgoed op zich. Het antwoord raakt eerder aan de gemeenschapsvormende functies in het heden.

Niet welke veranderingen, maar hoe

Zulke gemeenschapsvormende functies van het Sinterklaasfeest komen in het boek zijdelings wel aan bod, bijvoorbeeld wanneer Euwijk en Rensen musicals en kinderboeken bespreken die het Sinterklaasfeest expliciet gebruiken “om bruggen te slaan tussen de verschillende bevolkingsgroepen in Nederland” (73-74). Ze bekritisieren daarbij de duidelijke politieke boodschappen – “als iedereen maar samen Sinterklaas viert komt het allemaal goed” (74) – die uit dergelijke pogingen spreken. Ironisch genoeg dreigen de auteurs in dezelfde val te struikelen wanneer ze hun laatste en vierde deel besluiten met de wens dat het Sinterklaasfeest ooit weer echt zal staan voor “de verbinding en de gezelligheid” (157) die het zo waardevol maakt. Met een verzoenende toon verkennen Euwijk en Rensen in dit deel de verschillende mogelijkheden voor nieuwe invullingen van het feest. Ze stellen de vraag of het feest moet worden gewijzigd en hoe het er dan zou moeten uitzien. Hier ontbreekt echter opnieuw de dieperliggende vraag *hoe* zo'n verandering tot stand zou moeten komen en wie daarbij zou moeten worden betrokken. Als we aannemen dat de discussie gaat over de dynamieken van in- en exclusie rond het beslissingsproces over wat ‘we’ als waardevol beschouwen, dan is niet alleen de vraag *hoe* dat waardevolle er precies zal uitzien relevant, maar ook de vraag *wie* daarover zal beslissen en welke meningen daarin als legitiem zullen worden beschouwd.

De hedendaagse verwevenheid van Zwarte Piet en Nederlanderschap – en algemener van erfgoed en burgerschap – doet de vraag ontstaan of, zoals de auteurs bij aanvang van het boek suggereren, de publieke onwetendheid over de *geschiedenis* van het Sinterklaasfeest en het zwartepietendebat wel zo bepalend is voor de explosie van het debat. De vaststelling dat de kern van het probleem niet alleen raakt aan het verleden maar ook aan het heden, roept ook de vraag op of een

speurtocht naar de ‘wortels’ van een traditie of een debat genoeg is om de huidige conflicten die er zich rond ontsppen te bevatten, en of de vertaling van die kennis naar het brede publiek voldoende is om een debat zoals dat rond Zwarte Piet te ontmijnen. Voor wie op zoek is naar een helder overzicht dat de bestaande analyses over de historische ontwikkeling van de Zwarte Piet-figuur bundelt en de decennialange debatten errond in kaart brengt, is dit een uitstekend en aan te raden boek. De toegankelijk gepresenteerde achtergrondinformatie, gestaafd door nauwgezet en uitgebreid bronnenonderzoek, is een relevante bijdrage aan de geschiedschrijving over Zwarte Piet, dat, zoals de auteurs het hebben beoogd, het potentieel heeft toegang te vinden bij een ruimer publiek. De uitgebalanceerde wijze waarop de auteurs de argumenten naast elkaar neerzetten, doet vermoeden dat er aan hun schrijven heel wat bronnenkritiek en evenwichtsoefeningen vooraf zijn gegaan. Dit alleen al is bijzonder welkom in een debatklimaat waarin daarvoor nauwelijks ruimte lijkt te bestaan. Wie echter op zoek is naar een analyse die ons moet helpen begrijpen waarom erfgood in zogenaamde multiculturele samenlevingen tot zo’n moeilijk debat kan leiden, zal elders antwoorden moeten gaan zoeken.

Eline MESTDAGH (Gent)

Noten:

1Voor een geschiedenis van het feest, zie bijvoorbeeld: J. Helsloot en E. Boer, *Het Sinterklaasboek*, Zwolle, Wbooks, 2009, 352 p.; A. Van Der Zeijden en I. Strouken, *Sinterklaas in Nederland. Een traditie onder vuur*, Beilen, Pharos Uitgevers, 2014, 53 p. Voor een analyse van de beeltenis van Zwarte Piet in internationaal perspectief, zie: R. Brienens, “Types and Stereotypes: Zwarte Piet and His Early Modern Sources”, in: P. Essed en I. Hoving (red.), *Dutch Racism*, Amsterdam en New York, Rodopi, p. 179–201.; J. Smith, “The Dutch Carnavalesque: Blackface, Play, and Zwarte Piet”, in: P. Essed en I. Hoving (red.), *Dutch Racism*, Amsterdam en New York, Rodopi, 2014, p. 219-238.

2 Zie bijvoorbeeld: J. Helsloot, “Zwarte Piet and Cultural Aphasia in the Netherlands”, in: *Quotidian*, 3(2014), 1, p. 1-21.; Y. Van Der Pijl, “Black Pete, “smug ignorance”, and the Value of the Black Body in Postcolonial Netherlands”, in: *New West Indian Guide*, 88(2014), 3-4, 262-291.; A. Van Stipriaan, “Trots op Nederland. De kracht van mentaal erfgoed,” in: *Volkskunde*, 116(2015), 3, p. 405-422.; G. Wekker, *White Innoncence. Paradoxes of Colonialism and Race*, Durham en Londen, Duke University Press, 2016, p. 139-167.

Voor een historisch overzicht van de kritieken en acties: J. Helsloot, “Het Feest: De Strijd Om Zwarte Piet”, in: I. Hoving, H. Dibbits en M. Schrover (red.), *Cultuur en migratie in Nederland. Veranderingen van het alledaagse, 1950-2000*, Den Haag, SDU, 2005, p. 249-271.

3 <http://www.hetcitaat.nl/over/>, geraadpleegd op 31 augustus 2018.

4 “Nationale Ombudsman: aanhoudingen demonstranten 'Zwarte Piet is racisme' bij intocht Sinterklaas schending mensenrechten”, in: <http://www.prakkendoliveira.nl/nl/nieuws/nationale-ombudsman-aanhoudingen-demonstranten-zwarte-piet-is-racisme-bij-intocht-sinterklaas-schending-mensenrechten/>, geraadpleegd op 31 augustus 2018.

5 Zie hierover bv. S. Hall, “Whose Heritage? Un-settling ‘The Heritage’, re-imagining the post-nation”, in: J. Littler en R. Naidoo (red.), *The politics of heritage. The legacies of ‘Race’*, Routledge, 2005, p. 23-35.

6 A. Van Stipriaan, “Trots op Nederland. De kracht van mentaal erfgoed,” in: *Volkskunde*, 116(2015), 3, p. 409.

7 S. Hall, “Whose Heritage? Un-settling ‘The Heritage’, re-imagining the post-nation”, p. 25.

8 Zoals o.a. Alex Van Stipriaan of Gloria Wekker dat doen. Zie: A. Van Stipriaan, “Trots op Nederland. De kracht van mentaal erfgoed,” in: *Volkskunde*, 116(2015), 3, p. 405-422.; G. Wekker, *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race*, Durham en Londen, Duke University Press, 2016, p. 139-167.